

УДК 811.163.42'06'373.7'364:070

СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ КОМІЧНОГО В СУЧАСНІЙ ХОРВАТСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ

Наталія ХОРОЗ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Січових Стрільців, 19, Львів, 79000, e-mail: Natalie_kh@bigmir.net
Кафедра іноземних мов*

У статті досліджуються засоби створення комічних ефектів у текстах хорватських періодичних видань, зокрема застосування до фразеологічних зворотів прийомів семантичної трансформації, які полягають у створенні двопланового звучання фразеологізмів – як десемантизованого цілого і вільного словосполучення-етимона.

Ключові слова: фразеологізм, семантична трансформація, подвійна актуалізація, комічний ефект.

У писемному мовленні існує чимало семантичних засобів вираження комічного. У публіцистичних текстах комічні ефекти забезпечують досягнення комунікативної мети, яку ставлять перед собою публіцисти – максимально вплинути на громадську думку шляхом соціальної оцінки інформації. Досягнути цього можна, зокрема, за допомогою засобів комічного.

З комунікативно-прагматичної точки зору “комічне” тлумачиться як особливий засіб передачі інформації, що передбачає комунікацію, в процесі якої й виникає гумористичний ефект¹. Своєю чергою, вивченням мовних і стилістичних засобів передачі комічного на різних мовних рівнях займається лінгвостилістика. Загальним принципом створення комічного мовознавці вважають поєднання узуально несполучуваних елементів, тобто порушення правил сполучуваності мовних знаків у широкому розумінні (І.Сніховська², А.Леськів³, Є.Курганова⁴, Т.Гридіна⁵, І.Арнольд⁶, М.Кулинич⁷, Л.Кисельова⁸ та ін.), що трактується як ефект несподіванки, який і спричиняє комічне звучання мовленнєвої ситуації. “Градація емоційного реагування на різні прояви комічного, його відношення до суспільного ідеалу передається в поняттях усмішка, жарт, іронія, гумор, чорний гумор, гротеск, сарказм...”⁹.

¹ Кулинич М.А. Лінгвокультурологія юмора (на матеріалі англійського мови). Самара, 1999. С. 12.

² Сніховська І.Е. Механізми, засоби та прийоми мовної гри в сучасній англійській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2005.

³ Леськів А.З. Лінгвостилістичні особливості комічного відображення дійсності (на матеріалі американських романів “чорного гумору”): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2005.

⁴ Курганова Е.Б. Игровой аспект в современном рекламном тексте. Воронеж, 2004.

⁵ Гридіна Т.А. Языковая игра в художественном тексте. Екатеринбург, 2003.

⁶ Арнольд И.В. Нарушение сочетаемости на разных уровнях – лингвистический механизм комического эффекта // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза, 1979 Вып. 145. С. 100–108.

⁷ Там само.

⁸ Киселева Р.А. Вопросы теории речевого воздействия. Ленинград, 1978.

⁹ Літературний словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів. Київ, 1997. С. 368–369.

Об'єкт вивчення у пропонованій статті – фразеологізми хорватської мови, семантику яких використано зі стилістичною метою. Детально розглядаються такі способи творення комічного, коли у спеціально організованих контекстуальних умовах фразеологічна сполука сприймається двопланово – як єдине десемантизоване ціле, за котрим закріплене переносне значення, і як вільне словосполучення-омонім, що є прототипом цього десемантизованого цілого, члени якого зберігають у тексті свої лексико-граматичні властивості і довільну валентність. Словосполучення існує в контексті наче в двох семантичних “вимірах” – буквальному і метафоричному. Таке мовне явище в лінгвістиці позначається кількома термінами, з яких ми надали перевагу терміну “подвійна актуалізація фразеологізмів”*. Цей прийом семантичної трансформації детально досліджено на матеріалі української, російської, англійської, німецької та інших мов. Проте у хорватській фразеології вказана проблема розглянута лише побіжно, тому вимагає ґрунтовнішого дослідження.

Відбір фразеологізмів, особливості їх уживання у публіцистиці та способ пристосування до контексту зумовлюються характером повідомлення, індивідуальною перцепцією і ставленням суб'єкта (адресанта) мовлення до інформації, його комунікативною інтенцією, а також аудиторією, до якої він звертається.

При реалізації подвійної актуалізації фразеологізму головну роль відіграє контекст, який містить вербальні засоби – актуалізатори, що відповідають за реалізацію кожного зі значень словосполучення (фразеологічного, предметного). “У семантичному аспекті в основі експресивно-образної функції подвійної актуалізації лежить принцип семантичної двоплановості, наявність двох семантичних планів, які створюються нормативним значенням й оказіональними смислами. Обидва типи значення створюються двома типами актуалізаторів і сприймаються свідомістю одночасно. Це явище можна кваліфікувати як одночасну реалізацію системного й оказіонального смислу”¹⁰.

З метою унаочнення механізму реалізації подвійної актуалізації контекст, який реалізує семантику фразеологізму, умовно поділено на три складових: “преконтекст” – частину контексту, розміщену препозитивно щодо фразеологізму; “постконтекст” – частину контексту, розташовану після вжитого фразеологізму; прекоконтекст та постконтекст об'єднані в одній точці, яку становить фразеологізм.

Існує чимало способів реалізації подвійної актуалізації в контексті. Одним із них є уживання в контексті фразеологізму й тотожного за складом вільного словосполучення, від якого походить цей фразеологізм. Контекст реалізує значення обох сполук і вказує, яке зі значень треба мати на увазі в кожному конкретному випадку. Наприклад: *Prije tri mjeseca Afrika je bila glavna tema sastanka G-8 u Škotskoj, a najmoćnijim su ljudima svijeta bila puna usta pomoći Africi. I dok su njima usta bila puna, mnogim su Afrikancima želuci ostali prazni* /Vjesnik, 22.10.2005/. У цьому уривку двічі повторено словосполучення *usta su bila puna*. У першому випадку, якщо судити з прекоконтексту, мається на увазі фразеологізм *puna su komu usta koga ili čega*, значення якого “постійно хвалити, вихвалити когось / щось”, оскільки там вказано, що найвпливовіші люди світу вихваляються тим, що надають допомогу країнам Африки. В наступному реченні вжито словосполучення-

* У статті розглянуто лише фразеологічні єдності (за класифікацією М.Шанського) – стійкі словосполучення, які характеризуються відтворюваністю, ідіоматичністю значення та мотивованістю внутрішньої форми. Саме такі фразеологізми найчастіше зазнають семантичних трансформацій цього зразка.

¹⁰ Дубинский Е.М. Двойная актуализация и контекст // Фразеологическая семантика (германские и романские языки). Москва, 1983. Вып. 211. С. 54.

омонім, проте вже як вільне сполучення лексем із самостійним значенням. Про це свідчить подальший коментар у постконтексті: журналіст іронічно натякає на безпідставність таких вихвалень і недоречність позитивних оцінок, наголошуючи, що, в той час, коли у сильних світу повні роти (очевидно, їжі), африканський народ продовжує недоїдати. Наприклад: *Kada čujete da zvono zvoni, ne pitajte kome zvono zvoni, vama zvoni. Tako i kada su ugrožena i prava jednog čovjeka, ugrožena su prava sviju* /Slobodna Dalmacija, 3.12.2004/. У тексті використано фразеологізм *kome zvono zvoni* (кому час умирати; хто не виживе) і вільне словосполучення-омонім. Першим реалізовано значення вільного словосполучення, оскільки автор слів указує на звуковий ефект, який створюють дзвони. Далі вжито фразеологізм, що підкреслюють слова з постконтексту – йдеться про порушення прав окремих громадян і відстоювання можливостей захисту цих прав: загроза одній людині несе небезпеку всій громаді.

Завдяки поєднанню й водночас протиставленню в контексті двох цих словосполучень і їхніх значень адресант досягає яскравого комічного ефекту, створює дієвий засіб впливу на адресата, проявляючи власне ставлення до повідомлення; таким чином він пропонує читачській аудиторії своє бачення й оцінку подій або явищ.

Ефекту подвійної актуалізації можна досягти внаслідок використання у контексті лише фразеологізму. В таких випадках у тексті, що його оточує, розміщуються мовні засоби, які реалізують фразеологічно зв'язане та пряме номінативне значення етимона. Це може відбуватися одночасно або послідовно. При одночасній подвійній актуалізації контекст реалізує паралельно два семантичних плани словосполучення: переносне та буквальне. Неодночасна подвійна актуалізація послідовно реалізує фразеологічне та пряме значення словосполучення: спершу переносне, потім – предметне або навпаки.

Необхідними чинниками для створення одночасної подвійної актуалізації фразеологізму є прекоконтекстні актуалізатори предметно-логічного і метафоричного значень. Наприклад: ... *za vrijeme rata Đapić je bio dezertir u Osijeku, i u Hrvatskoj stranci prava na položaju načelnika Hrvatskih obrambenih snaga kada je druge slao u rat, dok se on sam namirivao u logistici odnosno u kuhinji Hrvatskih obrambenih snaga, debljajući svoj ionako debeli obraz* /Hrvatsko pravo, 7.10.2006/. У тексті вжито фразеологізм *imati debelo obraz* (бути позбавленим почуття гідності, достоїнства). Стаття критикує дії голови ХПП А.Джапича, який лобіює вступ Хорватії до НАТО, а це для хорватських воєнків означає нові гарячі бойові точки, зокрема Ірак. Автор нагадує, що й за часів громадянської війни 1991–1995 рр. А.Джапич як начальник хорватських оборонних сил посилав інших воювати, тоді як сам відсиджувався в тилу. Таким чином, у прекоконтексті є вказівка на те, що словосполучення *imati debeli obraz* є стійкою сполукою з цілісним метафоричним значенням, яка характеризує негідну поведінку А.Джапича. Проте той же прекоконтекст сприяє відновленню внутрішньої форми фразеологізму *imati debeli obraz* і асоціюванню його з вільним словосполученням “товста щока” завдяки вжитому препозитивно до фразеологізму актуалізатору: журналіст говорить про військові продовольчі пункти, де під час війни перебував А.Джапич і де набивав і без того гладкі щоки. У наступному контексті реалізується фразеологічне значення словосполучення *vrući krumpir* (великий клопіт, неприємність, проблема), свідченням чого є прекоконтекстний коментар: М.Олбрайт намагається знайти спосіб вирішити складну ситуацію, що склалася в Косово: *Madeleine Albright je... pokušala u zadnji tren spasiti razgovore i nagovoriti Albance da “u paketu” prihvate mirovni sporazum kako bi se onda moglo bombardirati Srbe. Europljani su se povukli i prepustili gospođi Albright da*

golim rukama iz kipuće vode vadi vrole krumpire... /Vjesnik, 25.02.1999/. Актуалізатором же буквального значення словосполучення *vrući krumpir* (гаряча картопля) є згадка про киплячу воду, з якої М.Олбрайт голими руками виймає гарячі картоплини. За допомогою цього актуалізатора автор створює комічну ситуацію, водночас він наголошує на тому, наскільки складним для М.Олбрайт є вирішення даного питання, адже незважаючи на те, що в контексті реалізується саме фразеологічне значення сполуки *vrući krumpir*, актуалізатор її буквального значення сприяє створенню в уяві реципієнта картини, де М.Олбрайт зазнає певних фізичних травм (опіків), виконуючи свої зобов'язання. Відновлення внутрішньої форми фразеологізму *vrući krumpir* відбулося також завдяки граматичній трансформації – заміні традиційної форми однини формою множини.

У наведених прикладах контекст реалізував фразеологічне значення словосполучень, доповнене оказіональними денотативними і конотативними семами, що спричинило іронічне, гумористичне, а подекуди й саркастичне звучання контексту.

Крім унаочнених вище випадків досягнення ефекту паралельного, одночасного розуміння в контексті значень словосполучень – фразеологічного й предметного, журналісти також створюють умови для неодноразової подвійної актуалізації. Тут виділено два її типи, для номінації яких пропонуємо терміни “преконтекстна актуалізація” та “постконтекстна актуалізація”.

Преко́нтекстна актуалізація вимагає наявності у преко́нтексті слів, коментаря, які повертають адресата до конкретної ситуації, дії, позначених вільним словосполученням – прототипом фразеологізму. А постконтекст переконує, що мається на увазі стійке словосполучення з метафоричним значенням – фразеологізм. Наприклад: *HSS je mjeseci: ma... prač svoje prljavo rublje štiteći interes stranke u javnosti* /Slobodna Dalmacija, 24-26.12.1996/. Тут використано фразеологізм *prljavo rublje / veš* (неприємні речі, приватні обставини, які краще не розголошувати). Унаслідок преко́нтекстного актуалізатора *mjesecima prati* (прати впродовж кількох місяців) актуалізовано значення його прототипа “брудна білизна”. Постконтекст свідчить, що реалізується саме фразеологічно зв'язане значення словосполучення: там ідеться про намагання партії ХСП зберегти своє високе політичне становище, попри негативні наслідки діяльності. У наступному уривку – *To će reći da su se HLS-ovci uhvatili čišćenja nataložene prljavštine i izmeta naših Augijevih staja u svom biltenu* /Vjesnik, 27.12.1998/ – журналіст ужив фразеологізм-крилатий вислів *Augijeve staje* (безладдя, занедбані справи), одним із прототипів компонентів якого є власна назва *Augijeve*, тому про його двопланове сприйняття можна говорити дещо умовно. Проте й така подвійна актуалізація створює комічний ефект, що й виправдовує намір адресанта, який вдався до цієї трансформації. У преко́нтексті він зазначає, що члени партії ХЛП позбуваються накопиченого бруду й нечистот, актуалізуючи таким чином етимон компонента *staje* (стайні) і повертаючи реципієнта до міфологічних подій, на основі яких фразеологізувалося словосполучення *Augijeve staje*. А в постконтексті автор зазначає, що йдеться про виборчі бюлетені, з яких слід вилучити прізвиська деяких членів партії. Це вказує реципієнтові на те, що одиницю треба сприймати переносно. Наступний приклад: *Prodati stanovnicima Sahare pijesak ili Eskimima led, smatra se svuda u svijetu vrhunskim poslovnim uspjehom... Tvrtnka iz zemlje koja nije poznata po velikim zalihama nafte i naftnim kompanijama dobila je... prilično veliki posao usred svjetskoga “naftnog carstva” – u Omanu, jednom od većih proizvođača nafte u svijetu* /Vjesnik, 13.08.1999/. Тут трансформовано фразеологізм *prodati led Eskimima* (здійснити щось майже неможливе; мати переконливі успіхи в торгівлі; змогти продати

кому-небудь товар, зовсім йому не потрібний). Попередньо до нього вжито однорідне словосполучення *prodati stanovnicima Sahare pijesak* (продати жителям Сахари пісок), яке виражає загалом ту ж ідею, що послужила основою для фразеологізації словосполучення *prodati led Eskimima*. Такий прийом посилив конотації і гумористичне звучання повідомлення, повернувши адресата до конкретної дії, позначеної прототипом фразеологізму і доповнивши її іншою дією, такою ж малоімовірною і дещо безглуздою.

Постконтекстна актуалізація створюється внаслідок розміщення в постпозиції до фразеологізму актуалізаторів прямого значення його прототипу. Контекст, що передує фразеологізмові, вказує на його ідіоматичність. Постконтекстна актуалізація досягається а) шляхом повернення усьому фразеологізмові буквального значення його етимона і б) за допомогою семантизації в контексті окремих компонентів фразеологізму.

Перше явище унаочнено в наступних прикладах: 1) *Njegova tvrdnja da je vijest o istrizi nad Mirom Buličićem... nedopustiva работа “esdepeovskih” marioneta u Slobodnoj, nije samo bjelodano otkrila žal za uredništvom koja bi... sličan stranački prljavi veš i usvinjene ne plahte uklonila od očiju javnosti, već je ponudila i stvarni turobni profil političara...* /Vjesnik, 25.05.2001/. Спершу реалізується фразеологічне значення словосполучення *prljavi veš / rublje* – неприємні родинні, приватні обставини, які краще не розголошувати (деяких політиків звинувачено в протизаконній діяльності), тоді як наступні слова контексту асоціюють це словосполучення як сполучення вільних лексем із самостійним значенням “брудна білизна” внаслідок використання актуалізаторів *usvinjene plahte* (забруднені простирадла), що з компонентами фразеологізму (їх етимонами) виконують роль однорідних членів речення і наче розвивають тему, яку закладено в основу фразеологізації словосполучення. 2) *Komarica: BiH je bačva baruta koju međunarodni gospodari mogu potpaliti kad im se sviđi* /Vjesnik, 19.07.2003/. Адресат сприймає фразеологізм *bačva baruta* в його нормативному значенні – регіон, який постійно перебуває під загрозою війн, поки не починає читати на постконтекстний коментар, де йдеться про підпал. Це, власне, й актуалізує значення його етимона “бочка пороху”.

Подвійне розуміння фразеологізму в контексті створюється також завдяки семантизації його окремих компонентів. Це відбувається внаслідок розташованих постпозитивно до фразеологізму актуалізаторів предметного значення одного компонента, що спричиняє двопланове сприйняття всього фразеологізму. Наприклад: *Puno je svijeta bez posla, nelikvidnost velika, država zadužena do guše, a mirovinski fond iz kojeg se namiruje čak 25 posto stanovništva samo što nije rekao laku noc. I baš nikoga da riješi nagomilane probleme, da presječe gordijski čvor koji nas sve skupa guši, vuče u bezdan* /Slobodna Dalmacija, 10.10.2005/. Преко́нтекст сприяє реалізації фразеологічно зв'язаного значення стійкого словосполучення *presjeći gordijski čvor* (вирішити дуже складну, запутану справу, проблему), а використаний у постпозиції актуалізатор буквального значення повертає субстантивному компоненту *čvor* (вузол) та фразеологізмові загалом конкретно-предметний зміст його етимона, створюючи подвійне сприйняття одиниці. Цим актуалізатором є фраза *koji nas sve skupa guši, vuče u bezdan* (який нас усіх разом душить, тягне в безодню). До того ж займенник *koji* заміняє слово-компонент *čvor* в постконтексті і переходить у вільне використання, що теж сприяє дефразеологізації стійкого словосполучення. Актуалізатор впливає на значення фразеологізму в контексті, коригує його, надає додаткових смислових відтінків. Його зміст з урахуванням змісту актуалізатора такий: [нема кому] вирішити складну проблему, яка нам усім загрожує

жахливими наслідками. 2) *Kad se čovjek udobno zavalj u toj rastegnutoj mreži od obmana, onda mu je lakše samome sebi tepati da je on tu, eto, samo sitna riba. Mačkar se katkad ponašao i kao krupna stoka* /Feral Tribune, 7.07.1999/. У контексті використано фразеологізм *sitna riba* в його нормативному значенні “неважлива, невлипова людина”, проте в постконтексті актуалізовано значення його прототипу “дрібна риба” внаслідок авторської згадки про інших представників фауни – *krupna stoka* (велика рогата худоба). Автор з іронією характеризує поведінку деяких політиків, яким вигідно представляти себе як осіб, від яких нічого не залежить у громадському житті країни і які не мають жодного впливу, щоб згодом ні за що не нести відповідальності. Він порівнює їхню поведінку з поведінкою великої рогатої худоби, маючи на увазі, очевидно, неінтелігентність, недостойність такого поводження. 3) *Hrvatsko je novinarsko društvo u Sheratonu priredilo Novinarski bal, jer kad već plešu obrtnici i liječnici.., što da ne zatancaju i ljudi od pera i kompjutera, mikrofona i kamera..? Zašto da ne uhvate korak sa svijetom i s vlastitom cehovskom tradicijom, naprasno zamrlom nakon onogavnog Karadorđeva, kada hrvatskim novinarima nije bilo do plesa, valjda zato što željezna metla koja se u to vrijeme ritmički, jen-dva, jen-dva, njihala po svim redakcijama i nije bila partner za ples?* /Feral Tribune, 9.12.2002/. Реципієнт сприймає словосполучення *željezna metla* як стійке сполучення лексем із переносним значенням – той, хто застосовує жорстокі репресії стосовно політичних противників чи ненадійних послідовників; той, хто чистить, доки не натрапляє на слова постконтексту, де актуалізується предметне значення компонента *metla* (віник) внаслідок слів, що відтворюють у свідомості реципієнта процес замітання – ритмічні махання віником з метою усунення бруду з підлоги. 4) *Ili je možda cilj uzburkati javnost, baciti kost građanstvu kako bi se zabavilo njenim glodanjem, da bi se na drugoj strani u miru pojelo meso* /Vjesnik, 4.03.2003/. В постконтексті актуалізовано компонент *kost* (кістка) фразеологізму *baciti kost komu* (задовольнити когось дрібницею, дати комусь лише маленьку частку чого-небудь) завдяки згадці про обглодування голої кістки.

Отже, при подвійній актуалізації адресанти мовлення створюють контекстуальні умови для двопланового сприйняття фразеологізму – як десемантизованого цілісного звороту і як вільного словосполучення – його етимона. Здійснюється це шляхом семантизації окремих компонентів або дефразеологізації всієї стійкої сполуки. Подвійна актуалізація реалізується за допомогою вживання у близькому контексті двох словосполучень з аналогічним компонентним складом, одне з яких є вільним сполученням лексем, а друге – переосмисленим на його основі фразеологічним утворенням, або шляхом поміщення в контексті лише фразеологізму, для якого створюються такі контекстуальні умови, при яких він сприймається двопланово. Ця двоплановість реалізується в тексті паралельно (одночасна подвійна актуалізація) або послідовно (неодночасна подвійна актуалізація: прекоконтекстна і постконтекстна).

При подвійній актуалізації в контексті реалізується фразеологічне значення сполук. Актуалізатори як необхідні чинники реалізації подвійної актуалізації можуть виконувати в контексті дві функції: обов’язкову – актуалізації одного зі значень словосполучення (фразеологічного, предметного) і факультативну (проявляється не у всіх випадках) – збагачення денотативного значення фразеологізму додатковими відтінками. При цьому конотативне (емоційно-експресивне, оцінне) значення фразеологізмів посилюється, виникає комічний ефект, спричиняючи прагматичну дію на адресата мовлення, що, власне, і є інтенцією адресанта мовлення.

**SEMANTIC MEANS OF COMIC
IN THE MODERN CROATIAN PERIODICAL PRESS**

Nataliya KHOROZ

*L'viv Ivan Franko National University
19, Sichovyyh Striltsiv Str., Lviv, 79000, e-mail: Natalie_kh@bigmir.net
Department of Foreign Languages*

In the article semantic means of comic are searched. The phraseologisms which meaning has been transformed in the texts of Modern Croatian periodical press are analyzed in details. The author mainly focuses on cases of applying to phraseologisms of double actualization.

Key words: phraseologism, semantic transformation, double actualization, comic effect.

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2008
Прийнята до друку 26.12.2008